

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1975.2.03>

S. KIVIMÄE

RIIGIMADE JAOTAMINE KEHV TALURAHVALE EESTIS XX SAJANDI ALGUL

Esimese Vene kodanlik-demokraatliku revolutsiooni liikumapanevaks jõuks oli proletariaat liidus talurahvaga. Ärahirmutatud ja harimata talurahvas näitas esmakordselt tsaarivalitsusele, mõisnikele ja kodanlusele, et kümned miljonid muutuvad kodanikeks, võitlejaks.¹ Kehtiva sotsiaal-majandusliku ja poliitilise süsteemi säilitamiseks oli tsaarivalitsus sunnitud asuma vähemalt osaliselt reformide teele. Päästeventiiliks pidi kujunema Stolõpini maareform, mille põhimõtted oli välja töötanud S. Witte 1902. a. erinõupidamise käigus.² Witte projekti aluseks oli individuaalse maakasutuse põhimõte, mida aga P. Stolõpin algava kontrevolutsiooni olukorras tugevasti moonutas. Kuna Balti kubermangudes oli talundiline maakasutussüsteem eksisteerinud varemast ajast ja külakogukond juba likvideerunud, siis Stolõpini reform siin olulisi muudatusi ei põhjustanud.

Stolõpini agraarpoliitika elluviimise tähtsamaks organiks sai Talurahva Maapank, mille tegevus laiendati 1906. a. ka Baltimaile.³ Talurahva Maapanga avamist Eestis oli nõutud juba märgukirjades, mis põllumeeste seltsid olid saatnud 1902. a. erinõupidamisele. Algul olid rüütelkonnad Talurahva Maapanga tegevuse Baltimaile laiendamise vastu, kartes sellest konkurentsiaadli krediitpankadele. Kuid mitmete mõisate suur laenu- ja võlakoores ühelt poolt ning 1905. a. sündmused teiselt poolt muudis rüütelkondade suhtumist. Aadlipankadega võrreldes maksis Talurahva Maapank mõisnikele kõrgemat hinda ja tal oli õigus müüa mõisaid partselleeritult. Erinevalt Venemaa sisekubermangudes kehtivaist reegleid andis Talurahva Maapank Baltimail laenu ainult üksiktalupoegadele.⁴ Ühtlasi hakkas tsaarivalitsus soodustama talurahva ümberasumist — põhiliselt Sibirisse — ja seda ka Läänemere kubermangudest, kus maapuudus oli suhteliselt suur. Ümberasumise peamiseks organiseerijaks oli taas Talurahva Maapank.

Agraarsuhete stabiliseerimise kolmanda abinõuna kasutati Baltimail osa riigimaade jaotamist väikerendikohtadeks. See oli mõeldud eelkõige küla diferentseerumise tagajärjel tekkinud arvuka maaproletariaadi maanälja leevendamiseks.

Järgnevalt püütaksegi jälgida viimati mainitud palliatiivse abinõu rakendamisele eelnenud arutlusi ja seisukohavõtte nii Baltimail kui ka keskasutustes ning selle probleemi lahendamist peaaesjalikult Liivimaa kubermangus. Ühtlasi iseloomustatakse riigimaade kasutamist Eesti- ja Liivimaal käesoleva sajandi algul, s. o. vahetult enne muudatuste läbiviimist riigimaade valitsemises.

¹ Vt. V. I. Lenin, Viiskümmend aastat pärisorjuse kaotamisest. Teosed, 17. kd. Tln., 1963, lk. 66.

² С. М. Дубровский, Столыпинская земельная реформа. М., 1963, lk. 72—86. Erinõupidamise tööst Eestis vt. T. Karjahärm, 1902. aasta erinõupidamine ja eesti kodanluse poliitiline programm esimese Vene revolutsiooni eel. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1974, nr. 1, lk. 36—45.

³ ПСЗ III, т. XXVI, ч. 1, № 27827.

⁴ Talurahva Maapanga osakonna tegevuse kohta Liivimaal vt. lähemalt Очерки экономической истории Латвии (1900—1917). Рига, 1968, lk. 157.

Allikmaterjalina on kasutatud põhiliselt NSV Liidu Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Leningradis (RAKAL) asuvaid Põllutöö ja Riigivarade Ministeriumi⁵ ning Riias ja Tartus vabariiklikes arhiivides asuvaid Baltimaade Riigivarade Valitsuse (BRV) ulatuslikke fonde.⁶ Põhiliselt on kasutatud kaasaegseid statistilisi materjale, mis vajavad aga hoolsat võrdlevat kontrolli. Perioodikat on kasutatud vaid abimaterjalina.

Baltimaad olid Tsaari-Venemaa majanduslikult enam arenenud rajoone. A. Kõörna arvestuste järgi tegeles 1897. a. rahvaloenduse andmeil Eestis põllumajandusega 621 174 inimest, s. o. 64,2% rahvastikust,⁷ kusjuures 60% maaelanikkonnast moodustasid maa-proletariaat ja kehvatalurahvas. Lätis oli maatute osa veelgi suurem, moodustades kuni $\frac{3}{4}$ põllumajanduslikust rahvastikust.⁸ Kaasaegsete hinnangud olid enam-vähem samad.⁹ Põllumajandustöölise protsent elanikkonnast oli Baltimaail kogu Venemaa kohta kõige kõrgem.¹⁰ Samal ajal oli küla väga diferentseerunud. 1905. aastaks oli Liivimaa kubermangu mandriosas peaaegu kogu eramõisate talumaa ostule antud, kusjuures väikekohad moodustasid ostutaludest ainult 4...5%. Ostutaludel oli kõlblikku maad keskmiselt 44,73 tiinu.¹¹ Teise peamise maakategooria moodustasid mõisamaad koos kvoodimaadega. Riigile, linnadele, kirikule ja asutustele kuulus Liivimaal 10,9 ja Eestimaal 2,4% kubermangu pindalast. Seejuures oli mõisnike maaomandimonopol Baltimaail tugevam kui mujal Venemaal.

*

Järgnevalt vaatleme riigimaade kasutamist Eestis enne reorganiseerimist. BRV haldas kõigis kolmes Balti kubermangus asuvaid riigimaid. Kuna mitmed ümberkorraldust põhjustanud struktuursed nähtused ilmnesisid reljeefsemalt Kuramaal, kus riigimaade osa üldises maafondis oli suurem, siis esitame võrdluseks andmeid ka seal asunud riigimaade kohta.

Riigimõisatel olid eramõisatega enam-vähem ühised majanduslikud tunnused, ka nende juriidilises staatuses ei olnud suuri erinevusi, peale rüütlimõisaomanikele kuuluva hääleõiguse maapäeval. XIX sajandi keskpaigast kuni 1917. aastani riigimaa suurus oluliselt ei muutunud.

Tabelist 1 selgub, et Liivimaa kubermangu mandriosas moodustasid talumaad käesoleva sajandi alguses riigi maavaldusest peaaegu poole. 1859. a. alates oli riigimaade müük lubatud kõigist seisustest isikuile ja juba järgmisel aastal ostsid Põhja-Lätimaa kroonvaldade talupojad esimesed kohad pärikses.

Olulisel muudatusel tõi Baltimaade kroonutalupoegade administratiiv- ja maasuhete korraldusse Senati ukaas 10. märtsist 1869. Selle alusel anti kroonutalupoegadele nende kasutada olevate maade kohta rendikirjad, nn. regulatsioonaktid, millega nad omandasid rendikoha eluagse kasutamise, pärandamise ja päriksostmisõiguse. Uhtlasi määrati 20 aastaks kindlaks maamaks. Seaduse elluviimiseks toimus Baltimaail aastail

⁵ RAKAL, f. 396. Märkigem, et 1905. aasta 6. mai ukaasiga nimetati Põllutöö ja Riigivarade Ministerium ümber Maakorralduse ja Põllutöö Peavalitsuseks.

⁶ RAKA, f. 552; LRAKA (=Läti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv), f. 183.

⁷ A. Kõörna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis. Tallinn, 1961, lk. 13.

⁸ Очерки экономической истории Латвии, lk. 50.

⁹ «Postimees» väitis 1906. a., et $\frac{3}{4}$ Liivimaa maaelanikkonnast on maata sulased. Polemiseerides 1907. a. A. Tobiניה, arvas V. Zemtsev 72% kubermangu talurahvast maatute hulka. (В. Земцев, К аграрному вопросу в Лифляндии. Рига, 1907, lk. 54.) Ka riigivõimu esindajad olid sunnitud sedasama konstateerima. BRV ülem hindas maata taluperede arvu Liivimaal 1905. a. 80 000-le ja vähese maaga varustatud perede arvu 7000-le, Kuramaal vastavalt 60 000 ja 8000. (RAKAL, f. 396, nim. 3, s. ü. 558, l. 77.) Erinevalt Venemaa sisekubermangudest ei olnud aga siinsel maaproletariaadil jaosmaid.

¹⁰ П. Н. Першин, Аграрная революция в России. Кн. I. От реформы к революции. М., 1966, lk. 40.

¹¹ А. Тобинь, Аграрный строй материковой части Лифляндской губернии. Рига, 1906, lk. 19. Tolleaegses statistikas jaotati maa kõlblikuks ja kasutuks. Kõlblik maa (удобная земля), milleks loeti künni-, heina-, õue- ja aiamaad, oli maksualune. Metsa, karjamaad ja kasutatud maad ei maksustatud.

Tabel 1

Riigi maavaldus Liivimaa kubermangu mandriosas 1903. a. andmeil, tiinudes*

	Pindala	Sellest kõlblikku maad
Talumaad	270 055,64	252 375,46
Rendimaa (mõisamaa)	48 720,49	23 697,63
Kirikumaa	6 950,42	6 606,14
Koolimaa	1 324,20	1 264,23
Doneeritud mõisate maa	17 487,58	9 343,82
Mets	191 921,57	142 831,31
Kokku	536 459,90	436 118,59

* Обзор Лифляндской губернии за 1905 год. Рига, 1907, lk. 22.

riigile kuuluvad talumaad olid hinnatud küllaltki madalalt, siis eriti need koha ostnud talupojad, kes maad veel allrendile andsid, kosusid majanduslikult suhteliselt kiiresti ja said oma maa täieõiguslikeks peremeesteks.

Regulatsiooniinstruktsiooni järgi tuli maa andmisel eelistada veneusulisi. Püüdes takistada rekonversiooni luteri usku, partselleeris BRV 1869. a. Lõuna-Eestis kuus riigimõisat (Väike-Kõpu, Arusaare, Kalli, Seli, Suigu ja Nüpli) ning andis maa vene usku siirdunuile ja erusoldatitele väikekohtadena. 1879. a. jaotati veel 17 kroonumõisat (mandril Reegoldi, Laiksaare jt. ning Saare- ja Muhumaal Karala, Haamse, Vana-Löve, Mõnuste, Kapi-Rintsi jt.). Ligi 60% maast said veneusulised, 35% veneusu kirikud ja koolid.¹³ Uritades jaosmaa põhimõttel maaga varustada võimalikult suuremat arvu talupoegi, jagas BRV rendimaa väga väikesteks kruntideks. 1890. aastail oli Liivimaal ligi 1000 soldatikohta ning nende keskmiseks suuruseks 1,6 tiinu, popsikohtade keskmine suurus oli samal ajal 2,5, mõisatööliste ja käsitööliste omadel vastavalt 5 ja 8 tiinu.¹⁴

1886. aasta 12. juuni seaduse järgi tuli endiste kroonutalupoegade rendimaa välja osta 45 aasta jooksul, regulatsiooniaktid aga asendati väljaostuaktidega.¹⁵

Kroonutalukohad moodustasid küll ligi 1/5 Liivimaa kubermangu ostutaludest, kuid nende kohta ei kehtinud 1860. a. talurahvaseadus ja nad võisid olla ka väiksemad 10-taalrisest miinimumnormist.¹⁶ Ostutalu keskmiseks suuruseks oli 25 tiinu, kusjuures kuni 10-tiinuseid kohti oli ligi 3370. Kõige enam väikekohti müüdi Saaremaal, kus nende omanikke hakati kutsuma platsimeesteks. Põliselt talunditena kasutatud riigimaadel, nagu näiteks Tartumaa mõisates ja Tori mõisas, müüdi keskmisest tunduvalt suuremaid kohti.

Riigimaadest koha saanud peremeeste väljaostuvõlgnevus suurenes pidevalt, eriti aga 1905.—1906. a. revolutsioonikeerises. Soodsad ostutingimused ja võimude lojaalne suhtumine võlgnikesse oli mõisnikele pinnuks silmas. Sellest oli tingitud ka baltisakslaste püüe

Tabel 2

Riigimaadest 1859., 1869. ja 1886. a. seaduse alusel müüdud talumaad 1907. aastal*

Kubermang	Müüdüd kohtade arv	Pindala tiinudes	Hind, rbl., kop.
Kuramaa	14 309	392 635,79	16 585 752,01
Liivimaa	14 292	355 505,06	9 636 666,76
Eestimaa	740	11 495,43	298 367,80
Kokku	29 341	759 636,28	26 520 786,57

* Tabel on koostatud RAKAL, f. 396, nim. 4, s.-ü. 366, l. 10—11, andmetel.

1871—1881 riigimaade ülemäära kulukas reguleerimine. Regulatsioonimaterjalide andmeil olid kroonutalude esindatud kõik talurahva sotsiaalsed kategooriad.¹² Kuna

¹² Vt. A. H. Терентьева, Проекты регулирования казенных имений как источник для изучения сельских поселений Латвии (вторая половина XIX в.). Рнт.: Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига, 1970, lk. 281—299.

¹³ A. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. II. Bd. Riga, 1911, lk. 343.

¹⁴ Статистические таблицы (Прибалтийских земель). Амткondlik väljaanne, ilmumiskoha ja -ajata, 1892. aasta andmed.

¹⁵ ПСЗ III, т. VI, № 3807.

¹⁶ XX sajandi algul loeti 10 taalrit võrdseks 20 kuni 25 tiinuga.

näidata, et kroonutalupoegade olukord oli kehvem ja kitsam kui teistel talupoegadel.¹⁷ Samade seaduste alusel anti partselle ka erusoldateile. Nendele antud kohad olidki kõige väiksemad. Liivimaal oli nende keskmine suurus 1,8, Kuramaal 2,4 ja Eestimaal 3,2 tiinu.¹⁸ Selliste pisikohtade omanikud kuulusid tegelikult maaproletariaadi hulka. Soldatikohti asus peaaegu kõigis riigimõisates.

Eestimaal kubermangus oli ajaloolistel põhjustel vähe riigimaid; viimased riigimõisad läksid seal 1859. a. ukaasi alusel peale paari erandi Eestimaal rüütelkonnale. Kubermangu riigivarade revidendi järelevalve alla jäi vaid Taebla kroonuvalla talumaa ja nn. kaitsemetsad Naissaarel ja Vasknarvas. 1889. a. omandas riik osa Suuremõisa ja Söderby mõisast Vormsil. Sellest nähtub, et Eestimaal oli riigile kuuluvatel maadel teatud strateegiline tähtsus.

Tabel 3

Riigi metsafond 1905. aastal, tiinudes*

Kubermang	Pindala	Sellest	
		riigi vahetus kasutuses	metsakõlvikuid
Kuramaa	389 630	389 369	278 025
Liivimaa	195 636	195 465	120 669
Eestimaal	3 739	3 312	2 172
Kokku	589 005	588 146	400 866

* Tabel on koostatud «Земельные имущества казны. (Ведомства Главного Управления Землеустройства и Земледелия). По данным на 1906—1907 гг.» (СПБ., 1907), lk. 10—11, alusel.

39 riigimõisast oli osa täielikult partselleeritud.

Riigi kasutada jäänud maast moodustas suurema osa mets, mis 1897. aastani halduslikult kuulus riigimõisate juurde. Nii nagu Venemaal, kus enamik riigimaid paiknes põllumajanduslikuks kasutamiseks sobimatuis põhjapiirkondades (Vologda, Arhangelski kubermang), kuulus ka Eestis riigile palju sellist maad. Umbes kolmandiku kubermangu riigimetsadest moodustasid Pärnu-, Viljandi- ja Põhja-Tartumaal asuvad sood ja rabad. Kogu riiklikku metsafondi haldas Riigivarade Ministeriumi metsadepartemangule alluv metsatoimkond. Suuremat osa sellest, nn. I järgu metsandikke, ekspluateeris riik ise, enamasti müües metsalanke enampakkumise teel. Liivimaa kubermangus saadi riigimetsa müügist 1904. a. 302 171 rbl., järgmisel aastal revolutsioonisündmuste tõttu vaid 254 500 rubla.²⁰ Praktiseeriti ka väiksemate metsatükkide rendileandmist — peamiselt kroonuvaldadele ja endistele kroonutalupoegadele. Metsarent moodustas 1905. a. ligi 22 000 rbl.²¹

Riigimets paiknes tunduvalt suuremate massiividena kui eramets. Liivimaa kubermangus asuv riigi metsafond jagunes 9 metskonnaks, neist 5 asus Lõuna-Eestis ja 1 Saaremaal. Kroonumetsa kasutamist reguleeris rangelt metsamäärustik.²²

¹⁷ А. Тобинь, Аграрное положение Лифляндской губернии в освещении г. Земцева. Рига, 1909, lk. 56—58; L. Kuehn, Rückblick auf die Agrar-Gesetzgebung für die baltischen Kronomänen. «Baltische Monatsschrift» 1888, XXXIV. Bd., lk. 134—169.

¹⁸ LRAKA, f. 183, nim. 161, s.-ü. 64, l. 2, 7.

¹⁹ Sellest lähemalt vt. E. Blumfeldt, Saaremaa ajaloo põhijooni. Äratrükk koguteosest «Saaremaa». Tartu, 1933, lk. 66—72.

²⁰ Обзор Лифляндской губернии за 1905 год, lk. 26.

²¹ Sealsamas, lk. 27.

²² СЗ РИ, т. 8, ч. I (Лесный Устав).

Liivimaal moodustas riigimets üldisest metsafondist 14, Saaremaal koguni 63%.²³ XIX sajandi algul teostatud metsakorraldustööde tulemusena oli mets kujunenud riigile oluliseks tuluallikaks, kuigi BRV majandas metsa tunduvalt ekstensiivsemalt kui majandati erametsi.

Riigimõisate ja rendikohtade kasutamise alused fikseeriti 1838. a. vastavas määrustikus, mida täiendati pidevalt. Enamasti anti riigimõisad enampakkumise teel rendile pikemaks ajaks. 1884. aasta 9. novembri seaduse järgi võisid talupoegade kollektiivid riigimaid rentida enampakkumiseta. Kohti renditati ka majandamiseks, s.o. rentnikule määrati kindel aastatulu. Uheks rendivormiks oli lühiaegne tähtajaline rent. Kaht viimast moodust kasutati enamasti nn. mittepõllumajanduslike rendikohtade, nagu kalapüügi- ja supluskohtade, linnamajade, veskite ja muude põllumajanduslike väiketöenduslike ettevõtete puhul. Üldjuhtumil oli rendiaeg pikem kui eramaade rentimisel, ulatudes 6-st kuni 24 aastani.

5. juunil 1900 täiendati taas niigi mahukat ja keerukat riigimaade rendiseadusandlust.²⁴ Nüüdsest lubati kroonumõisaid rentida talupoegade kollektiividele (sisekubernangudes kogukond, Baltimail ühistud ja seltsid), kes on võimelised majandama mõisat sisseseatud korras. 1906. aastal oli BRV-l 30 kollektiivset rentnikku, neist 12 (2 Liivimaal) olid sõlmunud rendilepingu 1900. a. seaduse alusel. Sel viisil rendileantud maad moodustasid 3362,14 tiinu, s.o. 3% majandustoimkonna rendifondist. Kuna 1900. a. seaduse koostamisel oli lähtutud kogukondliku maavalduse põhimõttest, siis ei olnud ta Balti kubermangudes ulatuslikumalt rakendatav. Isegi maksimaalne lubatav kaugus rentniku elukoha ja rendikoha vahel oli kindlaks määratud. Kollektiivsete rendilepingute kestuseks võis olla kuni 24 aastat. Niisugusena ei vähendanud 1900. a. seadus Balti kubermangudes talurahva maapuudust ega saavutanud siin oma eesmärki. Seaduse rakendamiseks oleks olnud vajalik partselleerida vähemalt ehitusteta riigimõisad. Enamikus olid riigimõisad liiga suured ja nende eest nõutav rent käis talupojale üle jõu. Seepärast moodustasid mõisarentnike põhi kontingendi linnakodanikud ja mõisnikud, kes renditud mõisad tükeldasid ja need talupoegadele kallimalt edasi rentisid. Allrentnikke kasutasid laialdaselt ka õigeusu vaimulikud. Oli ju Balti kubermangudes vene kirikule eraldatud küllalt suured maad. Rendifondi paindlikku kasutamist paralusereis aga ka 1895. aasta 16. juuni seadus, mis võimaldas rentnikul, kes kõik renditingimused oli täitnud, uuendada lepingut veel kuni 12 aastaks.

BRV poolt rendileantud maade hulk muutus iga aastaga. 1904. a. oli kolmes kubermangus renditud 511 mõisat ja krundirendikohta kogupindalaga 103 848,59 tiinu (sellest Eestimaa üks 816 tiinu suurune mõis) ja 369 mittepõllumajanduslikku krundirendikohta, nende seas 15 kinnisvara Tallinnas, pindalaga 6070 tiinu.²⁵ 1905. a. olid vastavad arvud 107 325,50 ja 6167,43 tiinu.²⁶ Metsatoimkond oli renditanud 626 kohta pindalaga 9969 tiinu.²⁷ 1906. a. oli majandustoimkonna rendifond kõige suurem — 113 766,78 tiinu, millest kõlblikku maad oli 95 385,58 tiinu.²⁸

Talupoegade osa mõisarentnikena oli Liivimaal tühine. Kuramaal, kus riigimaade rendileandmist talunditena oli praktiseeritud juba varasemast ajast, oli rentnike hulgas rohkem talupoegi. Arvestades kohtade suurust ja intensiivsemat põllumajanduslikku maa kasutust, oli seal ka rent kõrgem (tiinu eest üle 5 rbl.) kui viletsamate looduslike tingimustega Liivimaal (umbes 2 rbl. 50 kop.). Mittepõllumajanduslikel krundirendikohtadel oli rent kõrgem.

Riigimõisaid anti kasutamiseks või rendile ka rüütelkondadele või nende heategevatele asutustele. Juba 1826. aastast oli Liivimaa rüütelkonna käes rendil Tori ja Avinurme riigimõis. Avinurme mõisa suhtes ei täitnud rüütelkond rendilepingu fikseeritud

²³ M. v. Sivers, Die forstlichen Verhältnisse der Baltischen Provinzen dargestellt auf Grundlage der baltischen Forstenquête vom Jahre 1901. Riga, 1903, lk. 24.

²⁴ ПСЗ III, т. XX, № 18764.

²⁵ LRAKA, f. 183, nim. 11, s.-ü. 182, l. 1.

²⁶ Sealsamas, s.-ü. 244, l. 9.

²⁷ Sealsamas, s.-ü. 284, l. 19.

²⁸ RAKAL, f. 396, nim. 4, s.-ü. 366, l. 2.

Riigimets ja renditatud riigimaa Eestis 1905. aastal, tiinudes*

Maakond	Metsatoimkonna halduses			Majandustoimkonna halduses			
	Üldpindala	Mets	Kasutu maa	Üldpindala	Põllumajanduslikult kasutatav maa	Kasutu maa	Kokku
Tartumaa	25 958	17 891	8 067	9 977	4 406	5 571	35 935
Võrumaa	12 859	7 017	5 842	2 603	2 211	392	15 462
Pärnumaa	73 654	47 756	25 898	5 528	4 252	1 276	79 182
Viljandimaa	30 748	13 056	17 692	6 161	5 685	476	36 909
Saaremaa	10 243	8 325	1 918	12 153	10 119	2 034	22 396
Harjumaa	1 270	1 043	227	—	—	—	1 270
Virumaa	2 205	865	1 340	—	—	—	2 205
Läänemaa	264	264	—	—	—	—	264
Kokku	157 201	96 217	60 984	36 422	26 673	9 749	193 623

* Tabel on koostatud «Земельные имущества казны (Ведомства Главного Управления Землеустройства и Земледелия)», lk. 34, 35, 54, 55, avaldatud andmetel. Mittepõllumajanduslikke rendimaid ei ole arvestatud.

tingimusi ja pärast pikki vaidlusi BRV ja rüütelkonna vahel võeti mõis 1906. a. rüütelkonnalt ära.

1903. a. komandeeris riigimaa de partemang tegevriiginõuniku I. Razumovi Liivimaa le korraldama reguleerimistöid seni eraisikuile ja asutustele doneeritud mõisates. Reguleerimisega alustati 1905. a., haarates umbes 8000 tiinu. Pabaž-Pemperis, Jerkules ja Taeveres jõuti töödega lõpule 1907. a.²⁹ Razumovi projektis, mille peavalitsus 21. jaanuaril 1908 kinnitas, soovitati piirata talukohtade suurust, likvideerida äralõiked ja luua juurde popsikohti. Mainitud mõisate maal elavate maata talupoegade maasaamispalved otsustati rahuldada 1886. a. seaduse alusel. Taeverest näiteks oli esitatud 195 maasaamispalvet.³⁰ Koonga ja Kuressaare riigimõisas, mis juba Paul I poolt olid doneeritud Viljandi aadlipreilide varjupaigale, ja Kodesmaa karjamõisas lõpetati reguleerimine 1910. a. Tulemused kinnitati sama aasta 31. mail. Pärast seda hakati talupoegadele andma välja-ostuakte.³¹

1905. a. maaomandistatistika andmed vajavad veel analüüsimist.³² Väide, et loendati ainult kõlblikku maad,³³ ei kehti riigimaa kohta, kuna selles kategoorias (казенные земли) arvestati nii rendimaad kui ka riigimetsa. Liivimaa oli rendimaa hulgas kasutet maad üle 10 000 tiinu ja metsa alla arvestatud soid ja rabasid ligi 75 000 tiinu. Kubermangus oli loenduse andmeil 239 870 tiinu riigimaid (5,8% kubermangu pindalast), millest läti alal asus ainult 56 300 tiinu. Eestimaa kubermangus oli riigimaid 3739 tiinu (0,2% kubermangu pindalast).³⁴ Müüdnud talumaad loendati eraldi.

²⁹ Обзор деятельности Главного Управления Землеустройства и Земледелия с 6 Мая 1905 года по 1 Января 1907 года. СПб., 1907, lk. 67.

³⁰ РАКА, f. 552, nim. 1, s.-ü. 505, l. 2—11.

³¹ Обзор Лифляндской губернии за 1910 год. Рига, 1911, lk. 13.

³² «Eesti NSV ajaloo» II köites lk. 313 esitatud andmeis, mille järgi Liivimaa oli riigimaid 10,9 ja Eestimaal 2,4%, on riigimaaade hulka arvatud ka kiriku-, linnade ja asutuste maad, mistõttu nad pole täpsed.

³³ Очерки экономической истории Латвии, lk. 42—43.

³⁴ Статистика землевладения 1905 г. Вып. 49, Эстляндская губ. СПб., 1906, lk. 21; вып. 50, Лифляндская губ. СПб., 1906, lk. 21.

*

Teravneva maapuuduse olukorras hakkasid Liivimaa, eeskätt kroonuvaldade talupojad XIX sajandi teisel poolel nõudma, et riigimõisate maad jaotataks vabadikele ja sulastele. Kuna riigimõisad üldisest maafondist moodustasid siiski vaid väikese osa, jäi see nõue lokaalseks. Talupojad palusid Riigivarade Ministeeriumilt luba mõisamaadele asumiseks. Jõudmata ära oodata ametlikku vastust, hõivasid näiteks Kõo valla vabadikid ja erusoldatid 1869. a. mõisapõllud.³⁵ Seoses kuuldustega kavatsetavast riigimaade tükeldamisest kirjutas «Teataja» 1905. a., et 1840. aastate lõpul oli riigivarade ministri P. Kisseljovi juhtimisel, kes isiklikult tundis suurt huvi Balti kubermangudes asuvate kroonumaade tulukuse tõstmise vastu, välja töötatud osa kroonumõisate jaotamise projekt. Edasine asjaajamine olevat antud ministeeriumi ühe direktori kätte.³⁶ Projekti valmimisest teatatud korduvalt ka Liivimaa kindralkubernerile A. Suvorov-Rõmnikskile, vastust saamata. Tõenäoliselt segasid end vahele hästi informeeritud rüütelkonna esindajad, kelle huvidele ei vastanud riigimaade tükeldamine. Kõnesolev projekt leiti alles pärast direktori surma tema erapaberite hulgast.

XIX sajandi viimasel kümnendil teravnnes talurahvaküsimus Tsaari-Venemaal, mispuhul sellega tegelemiseks loodi mitmesuguseid bürokraatlikke komisjone. 1899. a. arutas Ministrite Komitee agrarolukorda Kuramaal,³⁷ sest sealseid kroonutalupojad olid saatnud Peterburi massiliselt palvekirju, kus nad kurtsid maapuuduse ja raske majandusliku olukorra üle.³⁸ Korduvalt esines neis palvekirjades nõue jaotada Kuramaa rohkearvuliste kroonumõisate maa talurahvale. Esialgul selles küsimuses midagi otsustavat ette ei võetud. Üldreeglina ei pidanud tsaarivalitsus soovitavaks pärast 1880. aastate venestusreformide kehtestada Balti kubermangudes uusi eriseadusi, vaid püüdis seadusandlust unifikseerida. Teiselt poolt aga võimaldas agrarolukorra teravnemine valitsusel sekkuda Baltimaade asjadesse. 24. aprillil 1901 saatis riigisekretär S. Witte riigivarade ministritele väljavõtte aastaaruandest, kus oli pikemalt juttu Kuramaast.³⁹ Tuginedes Kuramaa kroonutalupoegade palvekirjadele, pani valitsus ette asutada Balti kubermangudes riigimõisate maadel 10...15 tiinu suurusi kohti, kuna üsna kurnatud seisukorras mõisamaade renditamine oli aasta-aastalt muutunud raskemaks. Witte oli arvamisel, et väikekohtadel haritakse maad tulusamalt. See oleks vähemalt osaliselt leevendanud kriisiolukorda põllumajanduses. Samal ajal soovitas ta laiendada Talurahva Maapanga tegevust Baltimaile, et oleks võimalik riigimaid müüa mitte väljaostu-, vaid müügi-ostu lepingu alusel.

Witte oli korduvalt püüdnud haarata initsiatiivi talurahvaküsimuses, kuna ta finantsministrina oli huvitatud talurahva maksuvõime suurendamisest. 1902. aastal loodud erinõupidamise kaudu saigi Witte võimaluse mõjutada kavatsetava talurahvareformi majanduslikku suunda, kuna seadusandlikud küsimused kuulusid Siseministeeriumi redaktsioonikomisjoni kompetentsi.⁴⁰

1902. aasta algul saatis Riigivarade Ministeeriumi riigimaade departemang BRV-le juba täpsemalt väljatöötatud ettepanekud.⁴¹ BRV ei pidanud neid ettepanekuid riigile kasulikuks, kuna 1901. a. andmeil oli 1 tiinu kõlbliku mõisamaa rendihind Kuramaal 5 rbl. 20 kop., 1869. a. seaduse alusel talupoegadele maad rentides aga oleks see olnud vaid 1 rbl. 68 kop. Kõnesolevate ettepanekute elluviimiseks sobivat rendimaad oli majandustoimkonnal 2399 ja metsatoimkonnal 8260 tiinu.⁴² BRV palus luba 1905. aastast alates vabanevaid maid talurahvale rentida enampakkumiseta, olemasolevad riigimõisad aga seoses semstvo sisseseadmise kavatsusega Baltimaail säilitada majanduslik-halduslike

³⁵ Vt. Eesti NSV ajaloo lugemik, II kd. Tallinn, 1964, lk. 48 (dokument nr. 9).

³⁶ «Teataja» 6. okt. 1905.

³⁷ RAKAL, f. 396, nim. 3, s.-ü. 558, l. 2.

³⁸ Sealsamas, s.-ü. 418, nim. 2, s.-ü. 1418.

³⁹ Sealsamas, s.-ü. 558, l. 2-4.

⁴⁰ Л. В. Нестерова, Вопрос о крестьянском надельном землевладении в редакционной комиссии министерства внутренних дел (1902—1904 гг.). «Исторические науки», 1960, № 2, lk. 78.

⁴¹ RAKAL, f. 396, nim. 3, s.-ü. 558, l. 9.

⁴² Sealsamas, l. 11.

üksustena, et kasutada neid keskvalitsuse poliitika hoobadena kohaliku omavalitsuse küsimustes.

Riigivarade Ministeerium ei kiirustanud vastusega. Revolutsiooni puhkemine aga sundis valitsust radikaalsemalt tegutsema. Liivi- ja Kuramaa kroonuvaldade maatameeste poolt 1905. a. Riigivarade Ministeeriumile, Ministrite Nõukogule ja BRV-le saadetud palvekirjade hulk tõusis eelnevate aastatega võrreldes mitmekordseks.⁴³ Riigimaade jaotamise nõue esines ka kõigis 1905. aasta 18. veebruari manifestile tuginevates petitsioonides. Paljud palvekirjad sisaldasid konkreetseid soovitusi. Tarvastu kroonuvallast näiteks soovitati jaotada Saare, Holstre, Kuressaare, Vana-Suislepa ja Vara mõis ning mõned krundirendikohad.⁴⁴ Tahkuranna, Häädemeeste ja Orajõe maata talupojad nõudsid pastoraatide ja Tahkuranna vene kiriku maade jaotamist,⁴⁵ Laiuse talupojad Laiuse riigimõisa jaotamist.⁴⁶ Et palvekirjade saatmine toimus organiseeritult, selgub ühest ja samast vallast saadetud palvekirjade sisu peaaegu sõnasõnalisest kattumisest. 1905. a. sügiseks oli BRV-le saabunud maatameestelt 2271 ja vähese maaga talupoegadelt 228 palvekirja.⁴⁷ Kõige enam palvekirju oligi eespool mainitud valdadest. Kõo valla vähese maaga talupoegade kollektiivpalvekirjas nõuti väikekohtadele juurdelõikeid ja kroonumõisate jaotamist maata talurahvale.⁴⁸ Sama nõudsid Holstre valla vähese maaga talupojad, kes peale selle soovitasid müüa talurahvale riigimetsa ehitusmaterjaliks.⁴⁹ Taotlused jäeti rahuldamata põhjendusel, et riigimaade reguleerimine ja uute kohtade moodustamine polnud veel lõpetatud.⁵⁰ Tegelikult ei olnud ministeeriumil veel kujunenud lõplikku seisukohta riigimaade partselleerimise küsimuses. Täpsustamata oli ka suuremate korrasolevate ehituste ja inventariga mõisate saatus.

Laialdane palvekirjadeaktsioon ja tähelepanu juhtimine allrendile, kirikumaade ebaotstarbekale kasutamisele, taotlused juurdelõigete saamiseks jne. kiirendasid riigimaade küsimuse arutlusele võtmist.

2. juunil 1905 saatis riigimaade departemang BRV ülemale vürst N. Meštšerskile korralduse, milles nõuti ettepanekuid, kuidas Balti kubermangudes osa riigimaid kasutada maata ja vähese maaga taluraha olukorra parandamiseks.⁵¹ Korraldusele oli lisatud 12 kollektiivset palvekirja, enamikus Liivimaalt (Avinurme, Laiuse, Torgu, Orajõe, Uue-Kariste, Võru, Kuressaare jt. vallast).⁵² Ministeeriumi arvates leiduvat Baltimail kindlasti partselleerimiseks sobivaid riigimõisaid, millele viitavad ka palvekirjades toodud andmed allrendi kohta (Löve, Uue-Kariste mõis jt.). Uhtlasi nõuti BRV-le saabunud palvekirjade tähelepanelikku läbivaatamist, lähtudes kohalikest tingimustest. Laveerimine riigimaade jaotamise ümber revolutsiooni tõusu tingimustes kujutas tüüpilist riigivõimu abinõu klassivõitluse pidurdamiseks ja aja võitmiseks. Isegi kogu Balti kubermangude riigimaa jaotamine ei oleks siinseid agraarsuhteid oluliselt muutnud.

Kõnesoleva korralduse täitmiseks kutsus Meštšerski augustis kokku erinõupidamise. Erinõupidamise koosseisu kuulusid BRV juhataja abi H. Davõdov, metsarevidendi kt. A. Gudevits, peavalitsusest Liivimaale komandeeritud I. Razumov, Liivimaa rüütelkonna poolt maanõunik parun H. Tiesenhausen, kreisisaadikud parun H. Rosen ja E. v. Oettingen ning Statistikakomitee sekretär A. Tobien.⁵³ Erinõupidamist juhatas Meštšerski. Gudevits oli koostanud nõupidamisele esitamiseks märgukirja, milles tutvustati talurahvale riigimaade jaotamise võimalusi ja märgiti, et majandustoimkonna maaressid ei ole kuigi suured.

⁴³ LRAKA, f. 183, nim. 11, s.-ü. 280—283.

⁴⁴ Sealsamas, s.-ü. 280, l. 477.

⁴⁵ Sealsamas, l. 481—486.

⁴⁶ Sealsamas, l. 1.

⁴⁷ Sealsamas, s.-ü. 284, l. 12.

⁴⁸ Sealsamas, s.-ü. 280, l. 494, 495.

⁴⁹ Sealsamas, l. 1600.

⁵⁰ Sealsamas, s.-ü. 284, l. 1.

⁵¹ RAKAL, f. 396, nim. 3, s.-ü. 558, l. 44, 45.

⁵² LRAKA, f. 183, nim. 11, s.-ü. 284, l. 3.

⁵³ RAKAL, f. 396, nim. 3, s.-ü. 558, l. 53.

Tabel 5

Aastail 1906—1908 rendi alt vabanev maa*

Aastad	Liivimaal		Kuramaal	
	Rendikohtade arv	Pindala tiinudes	Rendikohtade arv	Pindala tiinudes
1906	57	1155,79	24	864,10
1907	4	32,75	5	577,96
1908	17	909,04	10	780,73
Kokku	78	2097,58	39	2222,79

* Tabel on koostatud RAKAL, f. 396, nim. 3, s.-ü. 558, l. 54, ja LRAKA, f. 183, nim. 11, s.-ü. 184, l. 12, andmete alusel.

Näeme, et kahes kubermangus oli 117 rendikohta, mille pindala kokku oli 4320,37 tiinu. Sellest oleks võinud maaga varustada maksimaalselt 400 peret. Riikliku rendimaafondi moodustamiseks tehti ettepanek väikekohtadeks jaotada ehitusteta ja lagunenuid hoonetega riigimõisad ning säilitatavate mõisate maadest eraldada siiski osa. Kuigi viimane sõlmitud rendileping pidi lõppema alles 36 aasta pärast, pidas BRV võimalikuks moodustada uus rendimaafond juba lähemal ajal. Selle suurendamiseks pani Gudevits ette kasutada ka soomaid. Märgukirjas soovitati renditamisel lähtuda 1900. a. seaduse põhimõtetest ja eelistada kollektiivrentnike.⁵⁴

Rüütelkonnale esitati seisukohavõtuks kaks küsimust: 1) kas rüütelkond tunnistab, et kohalik maata ja vähese maaga talurahvas nõuab tungivalt maad, ja 2) kas rüütelkonna arvates rahuldaks BRV ettepanekute elluviimine maavajaduse? Rüütelkonna esindajate arvates ei esinenud Liivimaal teravat maapuudust ja palvekirjade suur hulk olevat seletatav talurahva hulgas levinud arusaamaga, et riigilt on võimalik maad saada. Pealegi olevat enamik palvekirju vähese maaga talupoegadelt. Sellega vihjas rüütelkond ka BRV agrarpoliitikale, kuna riigimaadest oli eraldatud väga palju väikekohti. Riigimaade kasutamise parimaks vormiks pidas rüütelkond mõisate partselleerimist mitte alla 25 tiinu suurusteks kohtadeks, kusjuures neile oleks tulnud riigi vahenditega püstitada hädavajalikud majapidamishooned ja alles siis rentida üksiktalupoegadele.⁵⁵ Mõisnikud soovisid, et rendikohad ei asuks hulgaliselt koos. Soomade renditamist pidas rüütelkond võimalikuks vaid erandjuhtudel, ja siis juba majanduslikult kindlustatud talupoegadele rendiajaga mitte alla 24 aasta. Razumov, kes nõupidamise koosseisu oli lülitatud peavalitsuse korraldusel, toetas üldjoontes rüütelkonna ettepanekuid. Siin pörkasid kokku agraarevolutsiooni kaks erinevat teed. BRV pooldas võimalikult suure hulga maatameste varustamist väikekohtadega, rüütelkond aga kaitses oma traditsioonilist joont, soovides säilitada vastandlike talurahvakihte.

Erinõupidamise žurnaal saadeti Maakorralduse ja Põllutöö Peavalitsusse. Sellele lisaks pidas Meštšerski vajalikuks ka isiklikult peavalitsuse juhataja N. Kutleri poole pöörduda. Oma kirjas 14. novembrist 1905 märkis Meštšerski, et suurem osa palvekirju tulevat just maatameestelt.⁵⁶ Mustandvariandis kirjutas ta, et Liivimaa rüütelkonna arvamus on tüüpiline kogu Baltimaade aadelkonnale ja loogilises seoses siinse aadli agrarpoliitikaga, mille tagajärjel on kujunenud ühelt poolt väikesearvuline majanduslikult hästi kindlustatud peremeeste kiht, mis vastab vene väikemõisnikele, ja teiselt poolt suurearvuline maata talurahva kiht.⁵⁷ Et viimase olemasolu on vajalik kohalike suurmõisate majandamiseks, siis on selge, miks suurmaaomanikud on isiklikult huvitatud olemasolevate agraarsuhete säilitamisest.

⁵⁴ Sealsamas, l. 62.

⁵⁵ Sealsamas, l. 65.

⁵⁶ Sealsamas, l. 54.

⁵⁷ LRAKA, f. 183, nim. 11, s.-ü. 284, l. 30

Meštšerski ei pidanud soovitavaks renditamist enampakkumise teel, kuna see ei garanteeri rendikohtade sattumist ainult kehvtalurahva kätte. Ka tema eelistas rentnikena talupoegade kollektiive. Kehtiv rendiseadusandlus lubas aga kohtade rentimist enampakkumise teel talupoegade-peremeeste kollektiividele, mistõttu maad kõige enam vajaval kihil ei olnudki õigust riigimaid rentida. Soode ja rabade fondi lülitamist pidas Meštšerski riigi seisukohalt soodsaks. Hoonete ehitamist rendikohtadele ei pidanud ta rahaliste vahendite puudumise tõttu võimalikuks. Et Baltimaade talurahval oli võimalusi kõrvalteenistuseks, siis arvas Meštšerski, et uued rendikohad võiksid olla ka väiksemad kui 25 tiinu. Rendingimuste väljatöötamise soovitas ta jätta täielikult BRV kompetentsi. Lõpuks märkis Meštšerski, et Balti kubermangude maata ja vähese maaga talurahva varustamine maaga on kaheldamatult vajalik, kuid see on võimalik vaid laialdase ja hästi läbimõeldud kohaliku agraarreformi teel, mida Baltimaad tema arvates hädasti vajasisid.

27. detsembril toimunud BRV ametkondlik nõupidamine, kus osalesid ka läti kodanluse esindajad, töötas välja konkreetsed ettepanekud rendimaafondi suurendamisvõimaluste ja jaotamise kohta. Projekteeritavat rendifondi soovitati suurendada metsamaade arvel 63 350 tiinu võrra. See oli kooskõlas ka Kutleri soovitusega. Arvestamata töõndusliku iseloomuga rendikohti, moodustas riigimaa tagavara Baltimail umbes 175 000 tiinu. Esialgu võis BRV peale metsamaade arvata fondi veel 1500 tiinu talumaid, millede väljaostuvõlg oli jäänud tasumata, ning lähema kolme aasta jooksul 4320 tiinu rendi alt vabanevaid maid. Fondi ei lülitatud maid, milledele oli ehitatud koolimaju, rajatud katsepõlde või mida kasutati mingil muul kindlal eesmärgil. Kuna metsaalade mõõtmine polnud teostatav oma jõududega, palus BRV peavalitsust komandeerida Baltimaile vähemalt üheks aastaks maakorraldusrühma ja assigneerida selleks vajalikud summad. Esmajärjekorras tuli rahuldada maata talurahva vajadused. Koha suuruseks nähti ette 5...12 tiinu. Vaidlusi tekkis fondi kasutamiseviisi ümber. Lõpuks fikseeris nõupidamine soovitava vormina maa müügi 1897. aasta 29. mai seaduse alusel, mis nägi ette ostusumma tasumise osade kaupa pikema aja jooksul.⁵⁸ Seda toetasid eriti põllumajandusseltside esindajad. Ehituste hind arvestati koha maksumusse. BRV palus ühtlasi suuremat iseseisvust rendimaafondi jaotamisega seotud küsimuste otsustamisel. Kuna maad soovitati müüa, siis oli põhjendatud ka taotlus, et Talurahva Maapank selleks oma abi annaks. Lõpuks aga konstateeritakse, et kõnesoleva projekti elluviimine võimaldaks maaga varustada vaid 1/6 neist, kes seda vajavad.

Nõupidamisel väljatöötatud ettepanekud saadeti riigimaade ja metsadepartemangule. «Postimees» reageeris toimunud nõupidamisele kiiresti, täpsema informatsiooni puudumisel aga refereeris vaid Kuramaa kubermangu kohta tehtud ettepanekuid.⁵⁹

Talurahvaliikumise tormiline hoogustumine sundis tsaarivalitsust välja andma 3. novembril 1905 ukaasi, mille alusel 1. jaanuarist 1907 kaotati maa väljaostumaks. Baltimail hakkas see kehtima 1869. ja 1886. a. seaduse järgi müüdüd riigimaade kohta⁶⁰ ja seega ei saadud rendimaafondi arvata ka eespool mainitud 1500 tiinu.

Tsaarivalitsus asetas lootused talurahvahulkade konservatiivsusele ja püüdis maaküsimust ise lahendada. Maakorralduse ja Põllutöö Peavalitsust kavatses 1906. a. märtsis kokku kutsuda erinõupidamise, et arutada Venemaa Euroopa-osas asuvate riigimetsade arvel riikliku maafondi moodustamist. Sise-Venemaal oli umbes 1/2 kõlblikust riigimaast talupoegade käes rendil. Maaküsimuse lahendamise oluliseks komponendiks pidi kujunema riigimaa forsseeritud müük talurahvale. Konstateerides aga agraröküsimuse erilist teravust Baltimail ning siinsete põllumajanduslike tingimuste ja maaomandivormide erinevust sisekubermangude omadest, pidas peavalitsus võimalikuks otsustada riikliku maafondi moodustamine Balti kubermangudes veel enne kõnesoleva erinõupidamise kokkulekut. Veebruaris toimuski Peterburis metsadepartemangus keskasutuse ja BRV esindajate osavõtul vastav nõupidamine, mille žurnaal kinnitati peavalitsuses 21. veebruaril.⁶¹

⁵⁸ Sealsamas, l. 24.

⁵⁹ «Postimees» 5. jaan. 1906.

⁶⁰ LRAKA, f. 13, nim. 1, s.-ü. 8, l. 3.

⁶¹ RAKAL, f. 396, nim. 3, s.-ü. 1060, l. 3.

Võttes aluseks BRV ettepanekud, lubas nõupidamine enne ülevenemaalise seaduse väljatöötamist arvata Baltimail riiklikku maafondi 4300 tiinu rendimaid ja 63 350 tiinu metsamaid,⁶² millest eelneva kuivendusega võis kasutada 5000 tiinu. Seega pidi jaotamisele minema umbes 10% kogu Baltimaade riigimetsafondist. Seoses osa riigimetsa arvamisega fondi fikseeriti žurnaalis, et

enne maade jaotamist tuleb need kuivendada,

mõotmistele teostamiseks komandeerida BRV käsutusse maamõõtjaid, topograafe ja vajaduse korral saata ka hüdrotehnikuid,

kulutuste katteks assigneerida 1000 rbl. metsadepartemangu ja 3000 rbl. riigimaade departemangu krediidist,

palgimets müüa enampakkumise teel ning

ülejäädud mets müüa rentnikele, võimaluse korral alandades takse.⁶³

Nõupidamise arvates ei pidanud fondi arvatavate riigimõisate jaotamine raskusi valmistama. Isegi ei arutatud, kas see maa anda talupoegadele rendile või müüa see neile. Juttu oli vaid renditamisest. Rendikohtade suuruseks määrati 6...10 tiinu, mis oli tunduvalt väiksem nii talupoja maaomandi keskmisest suurusest Baltimail (umbes 37 tiinu)⁶⁴ kui ka Liivimaa rüütelkonna poolt soovitatud normist (25 tiinu). Otsustati, et maatute hulka ei tule arvata peremeeste nooremaid poegi. Väheste maaga talupoegade hulka loeti need, kel põldu oli alla 3 tiinu. Maad võis neile juurde anda vaid juhul, kui koht asus rendimaaga kõrvuti või selle läheduses. Maad vajava talurahva kontingendi väljaselgitamiseks soovitas nõupidamine talurahvaasjade komissaridel, BRV agentidel ja lähima vallavolikogu liikmetel koos töötada. Maasaamispalvete käikuandmine pidi toimuma eespool mainitud 1900. a. seaduse alusel. Kuna see seadus polnud kõigis punktides Balti kubermangude alal levinud hajaasustuse tõttu rakendatav, siis tehti nõupidamisel ettepanek laiendada Baltimaale Siberis ja Poolas kehtinud riigimaade rendiseadust, mis võimaldas üksiktalupoegadele rentida maad enampakkumiseta. Lähimate aastate jooksul võis maata talurahvale jaotada maksimaalselt 10 000 tiinu maad, millel rendikohtade moodustamine pidi algama otsekohe. Riikliku rendimaafondi laiendamiseks tuli leida täiendavalt maad. Rendifondi organiseerimistöõde juhatajaks määrati riiginõunik R. Porten ja jaotamistöõde läbiviijaks BRV.⁶⁵ Tsaar kinnitas 13. märtsil 1906 nõupidamise otsuse rentida Balti kubermangudes üksiktalupoegadele riigimaad 1900. aasta 5. juuni seaduse alusel enampakkumiseta.

Järgmiseks ja viimaseks etapiks Baltimaades riikliku rendimaafondi asutamiseks seotud asjaajamises oli fondi moodustamise ja eksploatatsiooni eeskirjade väljatöötamine. Nimetatud eeskirjad kinnitas peavalitsuse uus ülem vürst V. Vassiltšikov 15. aprillil 1907. Sellega lõppes käsitletava küsimuse mitmejärguline arutamine bürokraatlikes võimuorganites. Korras ehituste ja inventariga riigimõisad, näidismajandid ja mõisad, kus rentnikel oli eesõigus uuendada rendilepinguid, kui nad olid maaparandustööd läbi viinud, kuulusid ka edaspidi renditamisele üldise rendimäärustiku järgi. Ülejäänud rendimaad pidid minema kohe pärast lepingu lõppemist uue rendifondi arvele ja kuuluma jaotamisele. BRV-d kohustati koostama vabanevate maade kohta 5 aasta plaanid ja esitama need koos vastavate nimekirjadega peavalitsusele. 15. aprilli eeskirjad koosnesid 24 paragrahvist, mis kokkuvõtlikult olid järgmised:

fondimaad olid allutatud majandustoimkonnale;

fondi võis liita uusi metsaalasid, kusjuures palgimets kuulus müümisele enampakkumise teel, mittekvaliteetse metsa võisid osta rentnikud eelisjärjekorras;

rendi kestuseks määrati kuni 12 aastat, selle tähtaja lõppemisel võis rendiaega pikendada või osta koht päriseks;

rendihind määrati 1900. aasta 5. juuni seaduse põhjal;

rendikohtadel asuvad hooned pidi rentnik välja maksuma ehitusmaterjali hinnaga 24 aasta jooksul;

⁶² Sealsamas, l. 6.

⁶³ Sealsamas, l. 3—5.

⁶⁴ Sealsamas, s.-ü. 558, l. 78.

⁶⁵ Sealsamas, s.-ü. 1060, l. 5.

eesõigus rentida fondimaid oli maata talupoegadel, kes seni olid kasutanud neid maid rentnikena või pooleterameestena, ja vähese maaga talupoegadel, kelle maaomand asus fondimaa läheduses;

teises järjekorras said maad maata talupojad, kes olid antud vallas elanud vähemalt 2 aastat;

maata talupoegade rendikohtade suuruseks määrati 6...10 tiinu, juurdelõigete suurus sõltus olemasolevast maast, kokku mitte rohkem kui 10 tiinu.⁶⁶

Fondimaade jaotamiseks kutsus BRV vallas kokku nõupidamise koosseisus: metsa-revident, talurahvaasjade komissar, rendikohtade järelevalvaja või metsnik, maakorraldus-rühma juhataja, peremeeste esindajad ning maata ja vähese maaga talurahva volinikud. Nõupidamise kompetentsi kuulus koha suurusnormi määramine, ühiskondlikuks otstarbeks vajalike maade eraldamine, maata ja vähese maaga talurahva nimekirjade kinnitamine ning maahindamisaluste täpsustamine. Nõupidamise otsuse alusel asus maakorraldusrühm koostama täpset kohtadeks jaotamise projekti, kus arvestati künnimaa olemasolu, ühendusteid jm. Pärast projekti läbivaatamist võis asuda selles ettenähtud töid täitma. Maata-meeste vahel, kes varem kasutasid fondimaid rentnikena, jaotati kohad kokkuleppe alusel või heideti liisku, juurdelõiked anti aga maakorraldusrühma juhataja soovitusel. Ulejäänud maa jaotati maatameeste koosolekul talurahvaasjade komissari juuresolekul. Rendisumma lõplik kindlaksmääramine toimus BRV-s. Koos rendifondi moodustamise ja eksploatatsioonieskirjadega kinnitati ka tüüprendileping,⁶⁷ mis eelnevalt oli läbi arutatud ka Liivimaa Talurahvaasjade Komissariaadis.⁶⁸ See nägi ette rendisumma tasumise poole aasta kaupa. Allrendile andmine oli keelatud. Rentnik pidi tasuma ka sellel maatükil lasuvad raha- ja naturaalkoormised. Metsaalade rentnikud olid kohustatud hiljemalt 3 aasta pärast asuma koha harimisele. Rendikoht oli parandatav. Seega oli renditingimustes suures osas järgitud BRV märgukirjas esitatud põhimõtteid. Rüütelkonna ettepanekutest oli arvesse võetud vaid renditamine üksiktalupoegadele.

Kohaliku ajakirjanduse veergudele jõudsid teated rendimaafondi moodustamisest juba 1906. a. kevadel. Nii eesti kui ka läti ajakirjanduses soovitati riigimaa müüki, mitte aga rendileandmist, kuid see põhimõte, nagu nägime, ei leidnud 15. aprilli eeskirjades rakendamist. «Postimees» kahtles ettevõtmise kasulikkuses ja pidas 10 tiinu suurusi kohti liiga väikesteks normaalse majapidamise sisseeadmiseks.⁶⁹ Kritiseerides maajaotamistingimusi, väljendas «Postimees» seisukohta, et kui maajaotamist nii vähesel määral ette võetakse, siis see tõstab ainult ärevust ja pigem suurendab talurahva viletsust. Leht nimetas seda «roheline laua sünnituseks». «Koit» suhtus aga maatagavara asutamisse pooldavalt, kuid arvas samuti, et see oluliselt midagi ei paranda. Siiski tutvustati lehes põhjalikult nii rendifondi moodustamise aluseid kui ka 15. aprilli eeskirju.⁷⁰

Baltisaksa ajakirjandus suhtus eitavalt riigimaade jaotamisele. Möisnike vaateid selles küsimuses käsitles A. v. Sivers, kes analüüsis varem tükeldatud riigimõisatest maad saanud talupoegade olukorda ja tuli järeldusele, et partselltalundite majanduslik tase on kehv ning talurahva moraal neis paigus madal.⁷¹

Veel enne eeskirjade kinnitamist asus BRV rendimaafondi moodustamisele. Maakorraldustööde läbiviimist arutas vastav komisjon 12. aprillil 1906.⁷² Komisjon otsustas viivitamata asuda rendi alt vabaneval maal uute rendikohtade moodustamisele ja kinnitas vajalikud summad. Ühtlasi otsustati arvata fondi Kuramaal veel 4032 tiinu, Võru, Vil-

⁶⁶ Sealsamas, nim. 4, s.-ü. 1228, l. 3—10; «Лифляндские Губернские Ведомости», 13 июля 1907.

⁶⁷ RAKAL, f. 396, nim. 4, s.-ü. 1228, l. 7—10.

⁶⁸ 23. oktoobril 1906: LRAKA, f. 13, nim. 1, s.-ü. 68, l. 158.

⁶⁹ «Postimees» 27. veebr. 1907.

⁷⁰ «Koit» 2. märtsil 1907.

⁷¹ A. v. Sivers, Ansiedlung auf kleinen Parzellen auf 18 livländischen Kronsgütern. «Baltische Wochenschrift» 20. dets. 1906, lk. 467—472.

⁷² LRAKA, f. 183, nim. 11, s.-ü. 284, l. 55.

jandi ja Võnnu metskondade arvelt 3220 tiinu, samuti 23. aprillil 1906 rendi alt vabanevad heinamaad ning mõned kõrtsikohad, kokku 1156 tiinu.⁷³ Et rendifondi saada ümmarguselt 10 000 tiinu maad, lubati puuduv osa võtta Laiksaare metskonna arvelt.⁷⁴ Järgides veebruari-nõupidamise žurnalis fikseeritud soovitusi, teatas Meštšerski veel 6 riigimõisa arvamised rendifondi, kokku 1952 tiinu ulatuses. Eesti alalt kuulus nende hulka Avinurme (563 tiinu) ja Orajõe (339 tiinu) mõis.⁷⁵

BRV maaparandusosakonna andmeil maksis 1 tiinu kuivendamine 8 kuni 15 rbl.⁷⁶ Tunnistades küll mõisnike saavutusi soomaa kuivendamisel ja harimisel, väitis maaparandusosakonna insener-hüdrotehnika, et kuivendatud maade jaotamine talurahvale väikekohtadena on siiski mõttetu, kuna esialgu saab kuivendatud alasid kasutada ainult heinamaadena. Tema arvestuste järgi oleks esimese aasta puhastulu 15 tiinult sooheinamaalt vaid 175 rbl., majapidamise asutamine maksab aga üle 1000 rbl.⁷⁷ Võib arvata, et maaparanduspersonal tundis kohalikke olusid tunduvalt paremini kui keskvalitsuse ametnikud ja esitatud arvestuste järgi oli selge, et kapitali ja inventarita oli soomaa harimine lootusetu ettevõte.

Juba 1906. a. märtsis palus riigimaade departemang Maakorralduse ja Põllutöö Peavalitsuse maaparandusosakonda assigneerida maaparandustöödeks Baltimail mitte vähem kui 10 000 rbl.⁷⁸ Osakonnal oli 5386 rbl. ülejääki, mille kasutamist maaparandustöödeks Baltimail toetas ka finantsminister.⁷⁹ Rendifondi arvatud metsaarealist vajas üle 30 000 tiinu põhjalikku kuivendamist. Esialgse arvestuse järgi kavandati selleks umbes 600 versta kuivenduskanaleid.⁸⁰ BRV oma hüdrotehniline personal koosnes ühest insener-hüdrotehnikust, ühest vanemtehnikust ja ühest järelevalvatajast.⁸¹ 1906. a. komandeeriti Riiga neile abiks algul kolm maamöötitjat, hiljem veel neli maamöötitjat.⁸² 1906. a. suvel toimusid maakorraldustööd umbes 11 500 tiinul. Jõuti projekteerida ja kaevata kokku ligi 150 versta kuivenduskanaleid, mis maksis, välja arvatud palgad, üle 10 000 rbl.⁸³ Maamöötmis- ja kuivendustööd kulgesid üsna edukalt. 1907. a. toimusid maakorraldustööd juba 30 000 tiinul. BRV palus saata abiks veel spetsialiste ja kevadel komandeeritigi Riiga neli topograafi ja kaks maamöötitjat.⁸⁴ Kellest osa lähetati doneeritud mõisate reguleerimistöödele. Kogu maakorraldusareaal jaotati kolmeks rajooniks. Põhjarajoonis, mis hõlmas Lõuna-Eesti, planeeriti töid umbes 6000 tiinul. Selle maakorraldusrühma töid juhatas vanemtopograaf Ansit ja plaanid koostas topograaf Nenn.⁸⁵ Osa koostatud plaane on säilinud. Suuri raskusi valmistas palgimetsa taksatsioon ja ülestöötamine. Metsa üldväärtuseks fondi-aastal hinnati 2 074 489 rbl. 1910. aastaks oli rentnikele enampakkumiseta müüüd metsa 386 419 rbl. ja teistele (palgimetsa enampakkumise teel) 166 857 rbl. eest.⁸⁶

1906. a. suvel moodustati ja kanti plaanidele 1136 rendikohta pindalaga 9766 tiinu, sellest Liivimaal 542 kohta pindalaga 4926 tiinu.⁸⁷ Projekteeritud täiskohtade, s. o. maata talurahvale mõeldud kohtade keskmine suurus oli 9,35 tiinu ja juurdelõigetel 6,21 tiinu.

⁷³ RAKAL, f. 396, nim. 3, s.-ü. 558, l. 72.

⁷⁴ LRAKA, f. 183, nim. 11, s.-ü. 284, l. 55.

⁷⁵ RAKAL, f. 396, nim. 3, s.-ü. 1060, l. 29.

⁷⁶ Sealsamas, f. 426, nim. 2, s.-ü. 419, l. 43.

⁷⁷ Sealsamas, l. 46.

⁷⁸ Sealsamas, l. 1.

⁷⁹ Sealsamas, f. 476, nim. 2, s.-ü. 419, l. 2.

⁸⁰ Обзор деятельности Главного Управления Землеустройства и Земледелия с 6 Мая 1905 по 1 Января 1907 года, lk. 292—293.

⁸¹ Sealsamas, lk. 283.

⁸² RAKAL, f. 387, nim. 11, s.-ü. 52472, l. 1.

⁸³ Обзор деятельности Главного Управления Землеустройства и Земледелия с 6 Мая 1905 по 1 Января 1907 г., lk. 293.

⁸⁴ RAKAL, f. 387, nim. 11, s.-ü. 52472, l. 1.

⁸⁵ LRAKA, f. 13, nim. 1, s.-ü. 6956, l. 205—207; f. 183, nim. 11, s.-ü. 284, l. 206.

⁸⁶ Обзор деятельности Главного Управления Землеустройства и Земледелия за 1909 г. СПб., 1910, lk. 32.

⁸⁷ Sealsamas, lk. 69.

Põhikoormus rendimaafondi jaotamisel langes talurahvaasjade komissaridele. Kuberner ringkirjaga 3. maist 1906 teatati komissaridele nende ülesanded.⁸⁸ Vaatamata kohtade väiksusele oli nõudmine nende järele suur. Kroonuvaldadest, aga ka partselleerimisele kuuluvate riigimõisate naabruses olevatest eravaldadest saadeti BRV-le ning Maakorralduse ja Põllutöö Peavalitsusele sadu palvekirju. BRV vastas trükitud blanketil, et peavalitsus oli tunnistanud möödapaäsmatult vajalikuks moodustada Balti kubermangude riigimaadel väikerendikohti ning maasaamistaotlusega tuleb pöörduda kohaliku vallavalitsuse poole.⁸⁹

Liivimaa kuberneriga aastaaruannete põhjal koostatud kubermangu ülevaadete andmeil planeeriti ja kanti kaardile rendifondimaadel väikekohti aastate lõikes järgmiselt:

1907	8120,15	tiinu	1910	92,80	tiinu
1908	2005,02	„	1911	576,72	„ ⁹⁰
1909	8091,70	„			

1906. aastal toimusid mitmes vallas nõupidamised fondimaa projekteerimise ja jaotamise küsimuses. Esimesena kinnitati Liivimaa Talurahvaasjade Komissariaadis 26. jaanuaril 1907 läti alal asuva Liderise, Kosa ja Grostona mõisa ning Pärnumaal asuva Orajõe mõisa partselleerimisprojektid.⁹¹ Need mõisad arvati fondi alles 1906. a. sügisel. Fondikohtade rendileandmine toimus kubermangu Talurahvaasjade Komissariaadi žurnaalmääruse alusel. Orajõe mõisas projekteeriti 7...11,2-tiinused kohad rendihinnaga 1 rbl. 20 kop. kuni 32 rbl. 40 kop. Mõisast ja osaliselt riigimetsast jaotati 31 kohta, kusjuures talurahvale anti 29 kohta suurusega 8...10 tiinu ning kaks kohta jäeti koolimaja ehitamiseks.⁹² Edasi kinnitati 12. märtsil uute rendikohtade moodustamine Avinurme mõisast (49 rendikohta ja 4 kohta ühiskondlikuks tarbeks), Koguli karjamõisast (9 rendikohta ja 5 juurdelõiget soldatikohtadele) ning Kähri mõisast koos Lepa karjamõisa ja kahe metsakvartaliga Võru metsandikust (50 rendikohta ja 1 juurdelõige).⁹³ Kähris renditati esialgu küll ainult 46 täiskohta ja 1 juurdelõige.⁹⁴

Tabel 6

Aastail 1906—1908 rendileantud fondikohad*

Kubermang	Pindala tiinudes	Täiskohti	Juurdelõikeid
Kuramaa	19 841	1198	60
Liivimaa	11 532	984	618
K o k k u	31 373	2182	678

* Tabel on koostatud «Обзор деятельности Главного Управления Землеустройства и Земледелия за 1909 г.», lk. 32, ja LRAKA, f. 13, nim. 1, s.-ü. 11, l. 95, andmete alusel.

Sellega olid mõlemas kubermangus esialgu fondi arvatud mõisamaad jaotatud. Rohkem aega ja kulutusi nõudvate metsamaade partselleerimine lükkus järgnevatel aastatel ja nii jäi Liivimaal üle 6000 tiinu fondimaast talurahvale välja andmata.

Mitmes etapis jaotati väikerendikohti Kilingi,⁹⁵ Laiksaare, Võlla⁹⁶ ja Võru metskonna maadest.⁹⁷ Pärnumaal jaotati riigimetsast kohti kõigil järgnevail aastail. Kuna metsad olid seal soised, oli ulatuslik kuivendustöö vajalik. Et kiirendada fondimaade kasutuselevõtmist, anti metsaraie-tööd rentnikele ning riie maksumus arvestati rendisummast maha. Näiteks Võru metskonna Taabri piirkonnas, kus fondi arvati 550 tiinu, määrati 1 tiinu künnimaa rendiks 3 rbl., 1 tiinu heinamaa rendiks

⁸⁸ LRAKA, f. 13, nim. 1, s.-ü. 8, l. 33.

⁸⁹ Sealsamas, f. 183, nim. 11, s.-ü. 280, l. 2.

⁹⁰ Обзоры Лифляндской губернии за 1907—1911 гг.

⁹¹ LRAKA, f. 13, nim. 1, s.-ü. 69, l. 32, 47, 67, 129.

⁹² RAKA, f. 552, nim. 1, s.-ü. 259, l. 1—68; s.-ü. 316.

⁹³ LRAKA, f. 13, nim. 1, s.-ü. 69, l. 51, 52, 72.

⁹⁴ RAKA, f. 552, nim. 1, s.-ü. 108, l. 1—131.

⁹⁵ 1909. aastal: RAKA, f. 552, nim. 1, s.-ü. 264, 265, 267, 268; 1912. aastal: sealsamas, s.-ü. 265; 1916. aastal: sealsamas, s.-ü. 266.

⁹⁶ 1909. aastal: sealsamas, s.-ü. 260—263.

⁹⁷ 1907. aastal: sealsamas, s.-ü. 108; 1913. aastal: sealsamas, s.-ü. 254, 2152, 2154.

1 rbl. kuni 1 rbl. 50 kop. ja 1 tiinu karjamaa rendiks 5 kuni 10 kop. Taabris projekteeriti ka kõige suuremad teada olevad rendikohad. 426 tiinu jaotati 20 täiskohaks, keskmise suurusega üle 20 tiinu, ja 126 tiinu 6 juurdelõikeks.⁹⁸ Üle poole rendist arvestati raietööde eest maha. Kohad anti rendile 1913. a.

Pikaks venis Põhja-Tartumaal Laiusel, Tähkveres ja Vötikveres asuvate riigimaade jaotamine. 1907. a. arvati Laius-Tähkvere metsadest 1800 tiinu rendimaafondi⁹⁹ ja juba samal aastal moodustati seal 254 rendikohta, pindalaga 654 tiinu.¹⁰⁰ Hiljem liideti seal veel maid rendifondi ning 1908.—1909. a. moodustati 226 kohta, kokku 1997 tiinu ulatuses.¹⁰¹ Kuna maapuudus oli neis paigus suur, riigimaa jaotamisega suudeti aga rahuldada vaid osa talupoegade maanõudlus, siis hakkasid Laiuse kroonuvalla talupojad peavalitsusse saatma hulgaliselt kaebe- ja palvekirju, mis aga enamikus jäid tähele panemata.¹⁰²

Avinurmes moodustati 1909. a. metsamaadest 134 kohta, pindalaga 1600 tiinu. Kuna kohalik, põhiliselt vene rahvusest elanikkond tegeles kalapüübiga, siis seal moodustatud kohad olid keskmisest väiksemad.

Rendimaafondi korraldamine läks tunduvalt kulukamaks planeeritust. Mingit abi riik uusmaasaajatele ei andnud ja uute rendikohtade harimine kulges väga vaevaliselt. 1906. a. sügisel toimunud Balti kubermangude metsaametnike kongressil väljendas BRV juhataja abi Davõdov arvamust, et fondikohad on liiga väikesed ega võimalda põllumajanduslikku maakasutust.¹⁰³ Nii tunnistas BRV juba algul uue rendifondi moodustamise mõtetust.

Algul ei omanud usutunnistus maajaotamisel tähtsust. 1908. aasta aga tähistas pööret selles küsimuses. BRV uueks ülemaks määrati A. Kulomzin. Esialgu näis tsaarivalitsusele, et Stolõpini agraarreform avab mingi perspektiivi, millest loodeti kehtiva majanduspoliitilise süsteemi kindlustumist. Kuid tsarismi edu oli efemeerse iseloomuga ja sündmuste areng tõukas Stolõpini reformipoliitikalt mustasajalisele šovinismile. See väljendus ka riikliku rendimaafondi kasutamises Baltimail. 1909. a. suvel kogus BRV spetsiaalse ringkirjaga andmeid fondimaarentnike usutunnistuse kohta. Kõige rohkem veneusulisi oli Vötikvere metsandikust kohasaajate hulgas (52% õige- ja 9% vanausulisi).¹⁰⁴ Kokku oli Liivimaal umbes 400 veneusulist fondimaarentnikku.¹⁰⁵ Tõenäoliselt oli veneusuliste protsent endiste kroonutalupoegade seas kõrgem kui teiste hulgas. Näiteks Pärnumaal, kus asus palju kroonuvaldu, oli veneusuliste osa eesti elanikkonna hulgas suurim. BRV, aga veel enam õigeusu kirik eesotsas Baltimaade õigeusulise venaskonna nõukogu esimehe M. Galkin-Vraskoiga ja kindralkuberner A. Möller-Zakomelskiga kasutasid maajaotamisaktiooni vene mõju tugevdamiseks. Vötikvere metsandiku ja Vasknarva riigimaade fondi võtmine 1909. a. toimus otseselt kindralkubeneri initsiatiivil, kusjuures eesmärgiks seati võimalikult suurema hulga kohalike venelaste varustamine maaga.¹⁰⁶ Juba ammusest ajast elas selles piirkonnas palju venelasi.¹⁰⁷ Vasknarvas arvati fondi umbes 2000 tiinu, millest peaaegu pool oli soo.¹⁰⁸ Ilmselt seetõttu määrati kohanor-

⁹⁸ LRAKA, f. 13, nim. 1, s.-ü. 2422, l. 1; RAKA, f. 552, nim. 1, s.-ü. 2124.

⁹⁹ RAKA, f. 552, nim. 1, s.-ü. 1101, l. 5.

¹⁰⁰ Обзор Лифляндской губернии за 1907 год, lk. 14.

¹⁰¹ Обзоры Лифляндской губернии за 1908—1909 гг.

¹⁰² RAKAL, f. 396, nim. 4, s.-ü. 824.

¹⁰³ Г. А. Давыдов, О работах казны по землеустройству и об аграрных отношениях в Прибалтийском крае. Сборник докладов Губернскому съезду прибалтийских казенных местных чинов. Рига, 1906.

¹⁰⁴ RAKAL, f. 396, nim. 4, s.-ü. 1060.

¹⁰⁵ LRAKA, f. 183, nim. 16, s.-ü. 1328, l. 132—134, 154.

¹⁰⁶ RAKAL, f. 1276, nim. 2, s.-ü. 139, l. 32.

¹⁰⁷ Vt. O. Liiv, Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini. Tartu, 1929.

¹⁰⁸ RAKA, f. 552, nim. 1, s.-ü. 3, l. 48—49.

Tabel 7

BRV majandustoimkonna rendimaa 1915. aastal*

Kubermang	Mõisad		Põllumajanduslikud krundirendikohad		Mittepõllumajanduslikud krundirendikohad		Fondimaakohad	
	Arv	Pindala tiinudes	Arv	Pindala tiinudes	Arv	Pindala tiinudes	Arv	Pindala tiinudes
Kuramaa	191	50 577,86	469	7568,75	233	1 624,89	2580	23 558,13
Liivimaa ja Eestimaa	78	32 542,30	164	1930,33	294	9 406,04	2125	19 776,66
Kokku	269	83 120,16	633	9499,08	527	11 030,93	4705	43 334,79

* Tabel on koostatud «Список казенных мыз и оброчных статей хозяйственного ведомства Прибалтийских губерний. Составлен 15 Апреля 1915 года» andmete alusel. Ametkondlik väljaanne avaldamiskoha ja -ajata.

miks 12...20 tiinu, kuigi kohalik elanikkond tegeles põhiliselt kalapüügi ja käsitööga. Vastav projekt kinnitati Eestimaa kubermangu Talurahvaasjade Komissariaadis 1910. a.

Õigeusu vaimulikud saatsid Galkin-Vraskoile pidevalt palvekirju ja soovitusi fondimaade jaotamiseks veneusulistele. Vastavalt Mustjala vene vaimuliku palvekirjale, mille Stolõpin isiklikult sanktsioneeris, anti Mustjala riigimõisast jaotatavast 744 tiinust täiendavalt maad kohalikule vene kirikule. Osal fondi arvatud maal (136 tiinu) otsustati asutada õigeusuliste küla 9 majapidamisega.¹⁰⁹

Stolõpin rõhutas kirjavahetuses peavalitsuse ülema A. Krivošeiniga korduvalt vajadust tugevdada vene mõju Baltimail. Üks võimalus selle eesmärgi saavutamiseks oli venelaste maavalduse suurendamine. Sel eesmärgil nõudis Stolõpin isiklikult teateid fondimaade jaotamise kohta.¹¹⁰

Baltimaadele ümberasunud, samuti kohalike venelaste abistamiseks otsustati asutada Riias Vene Kolonisatsioonipank.¹¹¹ Takistuseks kujunes seejuures 1907. aasta 15. aprilli eeskirjades fikseeritud nõue, mis nägi ette, et maa taotlejad oleksid elanud antud vallas vähemalt kaks aastat. Siseministri sellekohases kirjas nõuti aga sisserännanud venelaste eelistamist, väites, et 15. aprilli eeskirjad on aluseks vaid kandidaatide valimisel, kuna 1906. aasta 13. märtsi määrus kui asjaajamise juriidiline alus lubas üldiselt riigimaade rendileandmist maata talurahvale.¹¹² Venelaste kolonisatsioon oli ulatuslikum Kuramaa kubermangus, kus selleks likvideeriti 6 riigimõisat.¹¹³ Ka Leedus väljendus Stolõpini agrarpoliitika kõige kujukamalt Talurahva Maapanga abiga organiseeritud vene ümberasujate kolonisatsioonis.¹¹⁴

1913. a. väitis üks BRV ametnikest, et 1906. aastast teostatavad tööd on ajutised ja mõeldud talurahva rahustamiseks.¹¹⁵ BRV polnud üldse huvitatud moodustatud kohtade kujunemisest iseseisvaks majanduslikeks üksusteks ja suhtus neisse vaid fiskaalse huvi seisukohalt. Hoogsalt alanud maakorraldustööd soikusid ja isegi valmismöödetud kohad jäid välja andmata.

Ülevenemaalisel anti 1906. aasta 12. ja 27. augusti seadusega osa udelli- ja riigimaid Talurahva Maapanga käsutusse, et sel teel soodustada maa müüki talurahvale.

¹⁰⁹ RAKAL, f. 396, nim. 4, s.-ü. 396.

¹¹⁰ Sealsamas, f. 1276, nim. 2, s.-ü. 139, l. 32—34.

¹¹¹ Sealsamas.

¹¹² Sealsamas, f. 1291, nim. 63, s.-ü. 154, l. 5.

¹¹³ LRAKA, f. 183, nim. 16, s.-ü. 3282.

¹¹⁴ Э. В. Гришкун айтте, Аграрная политика Столыпина в Литве. Rmt.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1959 г. М., 1961, lk. 313—314.

¹¹⁵ Земцев, Казенные имения в Курляндской губернии и вопросы о русской колонизации губернии. Вильна, 1913, lk. 3.

Tabel 8

Fondimaakohad eesti alal 1915. aastal*

	Kohtade arv	Pindala tiinudes	Rendihind, rbl., kop.
Tartumaa			
Avinurme mõis	55	618,56	415,26
Ulila " "	24	124,41	530,95
Laiuse loss " "	209	1395,49	1871,82
Taabri metsandik	26	403,60	166,23
Võtikvere " "	312	674,54	266,05
Tartu koondmetsandik	243	2988,28	866,05
Laiuse metsandik	103	1035,62	286,05
Laius-Tähkvere metsandik	58	731,71	377,30
Üksikud rendikohad	10	90,53	364,96
	1040	8062,74	5144,67
Võrumaa			
Kähri mõis	50	622,67	753,80
Meeska karjamõis	14	162,54	395,40
Võru metsandik	46	585,39	648,22
Räpo rendikoht	1	3,33	10,00
	111	1373,93	1807,42
Viljandimaa			
Kõo mõis	60	483,72	1195,50
Koguli karjamõis	14	112,20	236,50
Viljandi koondmetsandik	137	1101,63	607,06
Holstre mõis	20	413,62	1796,40
Pirmastu karjamõis	10		
Vastemõisast osa	15	234,66	467,68
Üksikud rendikohad	5	74,54	365,20
	261	2420,37	4668,34
Pärnumaa			
Orajõe mõis	29	242,11	535,90
Kilingi metsandik	48	467,93	145,68
Seli-Võlla " "	21	227,62	98,80
Laiksaare " "	21	196,62	58,15
Üksikud rendikohad	4	48,51	369,56
	123	1182,79	1208,09
Saaremaa			
Mustjala mõis	48	692,40	685,15
Pähkla " "	25	347,27	207,46
Keskvere " "	14	215,01	446,36
Karjalasma metsandik	12	168,47	350,50
Saare " "	7	105,89	
Vilsandi " "	9	27,35	
Üksikud rendikohad	2	16,07	16,04
	117	1572,46	1705,51
Rakvere maakond			
Vasknarva metsandik	66	911,08	257,09
Kokku	1718	15 523,37	14 791,12

* Tabel on koostatud «Список казенных мыз и оброчных статей хозяйственного ведомства Прибалтийских губерний. Составлен 15 Апреля 1915 года» andmete alusel.

Nimetatud seadused ei laienenud aga Baltimaile, kuna riikliku rendimaafondi moodustamine oli siin varem otsustatud. Kuigi ka Baltimail asutati Talurahva Maapanga osakonnad, kasutasid riigimaarentnikud panga abi tagasihoidlikult.

Nagu öeldud, minetas BRV initsiatiivi rendimaafondi korraldus- ja jaotamistööl. Fondi liidetud metsamaadel kulgesid maakorraldustööd aeglaselt ja enamik neist jäigi jaotamata. 1916. a. renditati veel osa Kilingi metsandikust. Rendiaja lõppemisel arvati fondi üksikuid mõisaid. 1912. a. partselleeriti Keskvere mõis, 1913. a. Holstre ja Aidu mõis. Arhiivimaterjali laialipillatus ja andmete ebaühtlus raskendavad fondimaade jaotamise jälgimist alates aastast 1910. Kokkuvõtlikud andmed pärinevad 1915. aastast.

Kuna riiklikku rendimaafondi arvatud mets läks majandustoimkonna haldusse, siis suurenes majandustoimkonna rendima 10 aasta jooksul rohkem kui 33 000 tiinu võrra. Et mitte lasta sissetulekuil langeda, suurendas BRV mittepõllumajanduslike rendikohtade pindala ja hulka. Suhteliselt vähetulukate põllumajanduslike rendikohtade pindala oli vähenenud, sest suur osa neist läks uude rendimaafondi.

Metsatoimkonnal oli 1914. aastal Liivimaa kubermangus 1156 rendikohta pindalaga 797,65 tiinu. Sellest oli renditatud 997 kohta 52 553 rbl. eest. Tallinna metskonnas oli 58 väikerendikohta pindalaga 12,99 tiinu.¹¹⁶

Kuramaal jaotati fondikohti rohkem kui Liivimaal. Seal rajati enamikus täiskohad, kuna Liivimaal ligi 1/4 moodustasid juurdelõiked. 80% Liivimaa kubermangus rajatud fondimaakohtadest asus eesti alal. Olemasolevad andmed ei võimalda välja arvestada nende kohtade keskmist suurust, sest loendisse on kantud ka juurdelõiked. Küll aga saab määrata 1 tiinu rendihinna, mis eesti alal oli umbes 1 rbl. Riigimaa jaotamisega kasvas siin mõnevõrra väiketalundite arv, kuid see ei parandanud oluliselt külakehvistu olukorda, sest kohad olid liiga väikesed ega võimaldanud lisateenistusega elatust.

Liivimaa kubermangus sai väikekohtadena riigilt maad üle 2000 talupoja. Umbes pooled nendest polnud suutelised, vaatamata madalale rendihinnale, asutama iseseisvat majapidamist. Külakehvistul polnud selleks ei raha, tööriistu ega loomi. BRV abi kohalikule kehvtalurahvale oleks olnud nimetamisväärses, kui ta oleks rahaliselt mingil määral toetanud uusmaasaajaid. Majapidamise asutamist takistas ka jaotatava maa halb kvaliteet. Tabelist 8 nähtub, et BRV püüdis partselleerida eelkõige viletsamad ja vähe tulu andvad maad (Põhja-Tartumaal, Pärnumaal, Võrumaal Kähri mõisa- ja metsaalad, Vasknarva metsamaad).

Fondimaakohtade majanduslik analüüs takerdub materjali puudusse, sest I maailmasõja puhkedes muutub BRV arhiivimaterjal lünklikuks. Võib väita, et seegi piiratult kavatsatud ja bürokraatlikult ettevalmistatud riigimaa jaotamine Baltimail lõppes üsna edutult. Siin teostatava Stolõpini agraripoliitika eesmärgiks polnud mitte niivõrd mõisnike võimu kindlustamine nagu sisekubermangudes, vaid tsaarivalitsuse toetuspinna laiendamine külas. Tsaarivalitsus tegi palju kõra riigimaade jaotamisest Baltimail, tegelikult oli see väga piiratud abinõu. Kaotanud lootuse saada maad kodukohas, otsustasid paljud maatamehed välja rännata Siberisse ning ümberasumine omandas massilise iseloomu.

V. I. Lenin iseloomustas Stolõpini maareformi väga tabavalt: «Isevalitsusel tuli selleks, et päästa mis päästa annab, asuda kogukonna vägivaldse purustamise teele maa-eranduse kasuks, s. o. baseerida kontrevolutsioon mitte talupoegade ähmastele juttudele natsionaliseerimisest (maa on «kõigi oma» jne.), vaid ainsale võimalikule mõisnike võimu säilitamise majanduslikule alusele, preisi tüüpi kapitalistliku evolutsiooni alusele.»¹¹⁷ See iseloomustus kehtis ka Baltimaade kohta. Riikliku rendimaafondi loomine oli vaid talurahva peibutusvahend näitamaks tsaarivalitsuse püüdu lahendada maaküsimus. Arvestades Balti kubermangude rahvuslikku eriolukorda, kasutas tsaarivalitsus riigimaade jaotamist oskuslikult reaktsiooni ajajärgule iseloomuliku venestamispoliitika tugevdami-

¹¹⁶ Лесное ведомство. Земельные и неземельные стати Лифляндской и Эстляндской губернии. Составлен в декабре 1914. Амёткондлик väljaanne avaldamiskoha ja -ajata.

¹¹⁷ V. I. Lenin, Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm 1905.—1907. aastal toimunud esimeses Vene revolutsioonis. Teosed, 13. kd. Tln., 1953, lk. 293.

seks. Tegelikult polnud maaküsimuse lahendamine võimalik eksproprieerimata mõisnike suurmaavaldust. 1905. a. revolutsiooni keskpunktis olnud agraarküsimus seisneski selles, et rõhutat talurahvas suudaks endale võita vähegi inimväärseid elutingimused. See aga polnud teostatav mõisnike maavalduse ja sellega lahutamatu seotud mõisnike monarhia revolutsioonilise hävitamiseta.¹¹⁸

¹¹⁸ V. I. Lenin, Stolõpin ja revolutsioon. Teosed, 17. kd., lk. 215.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
7. juunil 1974

С. КИВИМЯЭ

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ КАЗЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ СРЕДИ ДЕРЕВЕНСКОЙ БЕДНОТЫ В ЭСТОНИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Резюме

Столыпинская аграрная политика в Прибалтийских губерниях проводилась в иных условиях, чем в центральных районах России, так как крестьяне в Эстонии и Латвии уже пользовались землей на правах подворного владения. Как известно, столыпинская земельная реформа предусматривала и продажу свободных казенных земель с целью расширения крестьянского землевладения. Учитывая особую остроту аграрного вопроса, а также специфику форм землевладения и сельскохозяйственных условий в Прибалтике, здесь решено было земли казенных имений не продавать, а сдавать безземельным и малоземельным крестьянам в аренду.

По статистике землевладения за 1905 год, в непосредственном владении Прибалтийского управления государственных имуществ в Лифляндской губернии было 239 870 десятин (из них в пределах Латвии — 56 300 десятин), а в Эстляндской губернии — 3739 десятин. Казенные имения и оброчные статьи сдавались в аренду с торгов. В Лифляндской губернии они находились в основном в руках помещиков и горожан, в Курляндской губернии их арендовали главным образом крестьяне. В 1904 году в трех Прибалтийских губерниях было сдано в аренду 511 казенных мыз и земельных оброчных статей общей площадью 103 848,59 десятин и 369 неземельных оброчных статей общей площадью 6070 десятин. Площадь арендных земель лесного ведомства составляла 9 969 десятин. Кроме того, казенные мызы находились в пользовании церкви, духовенства, дворянства и школ.

Крестьянская земля казенных имений была в основном распродана. В правительственные учреждения поступали многочисленные прошения, особенно из Курляндской губернии, от бывших государственных крестьян и отставных солдат, владевших лишь парцеллами, содержавшие просьбы о распределении земель казенных имений среди крестьян. С. Ю. Витте поддержал эту мысль.

В августе 1905 года по распоряжению Главного управления землеустройства и земледелия в Прибалтийском управлении государственных имуществ состоялось особое совещание по этому вопросу, которое признало возможным разделить казенные мызы, освобождающиеся от аренды, и часть болотистых казенных лесных земель на арендные участки.

После обсуждения проекта в Главном управлении 13 марта 1906 года царь утвердил образование государственного земельного арендного фонда в Прибалтийских губерниях, насчитывающего 63 350 десятин из состава лесных дач и 4300 десятин из земель казенных мыз и оброчных статей. Уже летом к этому фонду было присоединено еще 6 казенных мыз. Правила о порядке образования и эксплуатации нового арендного фонда были утверждены только 15 апреля 1907 года. Величина образованных участков колебалась от 6 до 10 десятин. Срок аренды назначался в 12 лет. Арендаторами могли стать в первую очередь те крестьяне, которые пользовались фондовыми землями в качестве арендаторов, полонинчиков и т. д.

В течение лета 1906 года на планы было нанесено 1136 участков общей площадью 9766 десятин. Из них 542 участка находились в Лифляндской губернии. Первыми 26 января 1907 года были утверждены проекты разбивки казенных мыз Коза, Лидерис и Грозтона в Северной Латвии и Орайыэ в Пярнуском уезде. К 1915 году в Лифляндской и Эстляндской губерниях было сдано в аренду 2125 фондовых участков (19 776,66 десятин) и в Курляндской губернии — 2580 фондовых участков (23 558,13 десятин). Никакой помощи новоселам государство не оказывало.

В связи с распределением казенных земель число мелких хозяйств в Эстонии несколько увеличилось, но существенно положение деревенской бедноты это не улучшило.

Успехи царизма в проведении столыпинской земельной реформы носили эфемерный характер, и в ходе дальнейших событий столыпинская политика привела к черносотенному шовинизму. Это нашло выражение в использовании арендного фонда Прибалтийского края. Столыпин всячески поддерживал переселение русских крестьян в Прибалтийские губернии в целях проведения русификаторской политики. Разбивка казенных земель на крестьянские участки в Прибалтике была очень ограничена по своим возможностям и результатам.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
7/VI 1974

S. KIVIMÄE

DIE VERTEILUNG DER STAATSLÄNDEREIEN UNTER DEN KLEINBAUERN ESTLANDS AM ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die Verhältnisse, unter denen Stolypins Agrarpolitik in den Baltischen Gouvernements durchgeführt wurde, waren anders als in den zentralen Gebieten Rußlands, weil die Bauern Estlands und Lettlands bereits den Grund und Boden als Bauerngesinde benutzten. Wie bekannt, bestand ein Teil der Agrarreform von Stolypin im Verkauf freier Staatsländereien. Unter Berücksichtigung der spezifischen Formen der Bodennutzung und der landwirtschaftlichen Verhältnisse in den Baltischen Gouvernements beschloß die zaristische Regierung hier die Staatsländereien nicht zu verkaufen, sondern an bodenlose und landarme Bauern zu verpachten.

Nach der Statistik des Bodenbesitzes oblag der Baltischen Domänenverwaltung im Jahre 1905 im Gouvernement Livland 239 870 Deßjatinen (darunter nur 56 300 Deßjatinen in Nordlettland) und im Gouvernement Estland 3739 Deßjatinen. Die Kronsgüter und Zinsklauseln wurden an Meistbietende verpachtet. In Livland befanden sie sich hauptsächlich in den Händen der Gutsbesitzer und Bürger; in Kurland wurden sie meistens von Bauern in Pacht genommen.

1904 wurden in den drei Baltischen Gouvernements 511 Kronsgüter und landwirtschaftliche Zinsklauseln mit einer Gesamtfläche von 103 848,59 Deßjatinen sowie 369 nichtlandwirtschaftliche Zinsklauseln mit einer Gesamtfläche von 6070 Deßjatinen verpachtet. Die Fläche des Pachtbodens des Forstamtes zählte 9969 Deßjatinen. Außerdem wurden Kronsgüter von der Kirche, von der Geistlichkeit, vom Adel und von den Schulen genutzt.

Das Bauernland der Kronsgüter war meistens verkauft. Die Regierungsbehörden erhielten zahlreiche Bittschriften — insbesondere aus Kurland — von ehemaligen Kronsbauern und außerdienstlichen Soldaten, die nur Parzellen besaßen. Diese Bittschriften enthielten den Vorschlag, die Kronsländereien unter den Bauern zu verteilen. S. Witte unterstützte diesen Vorschlag.

Im August 1905 fand in der Baltischen Domänenverwaltung auf Anordnung der Hauptverwaltung für Landeinrichtung und Landwirtschaft eine besondere Beratung in dieser Frage statt, wo es beschlossen wurde, die von der Pacht befreiten Kronsgüter und einen Teil des sumpfigen staatlichen Forstlandes in Pachtstücke zu verteilen.

Nach Besprechung des Entwurfs in der Hauptverwaltung bestätigte der Zar am 13. März 1906 die Stiftung eines staatlichen Pachtfonds in den Baltischen Gouvernements, der 63 350 Deßjatinen vom Bestand der Forstländereien und 4300 Deßjatinen vom Bestand der Kronsgüter und Zinsklausele umfaßte. Bereits im Sommer wurden an diesen Fonds 6 weitere Kronsgüter angeschlossen.

Die Regeln über die Stiftung und Benutzung des Pachtfonds wurden erst am 15. April 1907 bestätigt. Die Größe der Pachtstücke schwankte von 6 bis 10 Deßjatinen. Die Pachtfrist betrug 12 Jahre. Pächter konnten in erster Linie diejenigen Bauern werden, die den Pachtfonds bereits (als Pächter und Halbkörner) benutzten.

Im Laufe des Sommers 1906 wurden auf den Plänen 1136 neue Pachtstücke mit einer Gesamtfläche von 9766 Deßjatinen fixiert. Davon befanden sich 542 Pachtstücke im Gouvernement Livland. Als erste wurde am 26. Januar 1907 die Parzellierung der Kronsgüter Kosa, Lideris und Grostona in Nordlettland sowie Orajõe im Kreis Pärnu bestätigt. Um 1915 wurden in den Gouvernements Livland und Estland 2125 Grundstücke (19 776,66 Deßjatinen) und im Gouvernement Kurland 2580 Grundstücke (23 558,13 Deßjatinen) des neuen Pachtfonds verpachtet. Der Staat leistete den Neusiedlern keinerlei Hilfe.

Durch die Verteilung des staatlichen Grund und Bodens hat sich die Zahl der Kleinparzellen in Estland vergrößert, aber die Lage der Dorfarmen hat sich dadurch im wesentlichen nicht gebessert.

Die Erfolge des Zarismus bei der Durchführung der Agrarreform von Stolypin trugen einen ephemeren Charakter; im weiteren führte Stolypins Politik zu ultra-reaktionärem Chauvinismus. Das fand seinen Ausdruck in der Ausnutzung des staatlichen Pachtfonds im Baltikum. Stolypin unterstützte die Übersiedlung russischer Bauern in die Ostseegouvernements, um dadurch die Russifizierungspolitik zu fördern.

Die Verteilung des staatlichen Grund und Bodens in Bauernparzellen war im Baltikum ihren Möglichkeiten und Ergebnissen nach sehr begrenzt.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 7. Juni 1974